

Vladimir N. Cvetković,
viši naučni saradnik
Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd
E-mail: cvetkovi@instifdt.bg.ac.yu
vnc@net.yu

UDK 172.15:316.3.334.3
Pregledni članak

NACIONALNI IDENTITET I (RE)KONSTRUKCIJA INSTITUCIJA U SRBIJI (IDEOLOGIJE, OBRAZOVANJE, MEDIJI)*

Apstrakt: U vremenu novog definisanja srpskog nacionalnog identiteta od odlučujućeg je značaja uspostavljanje kopče između kritički vrednovane tradicije s jedne, i zahteva vremena globalizacije, s druge strane. Produktivnu vezu između starog i novog moguće je ostvariti ukoliko Srbija izgradi demokratske – nekompromitovane i nekorumpirane državne institucije preko kojih bi se obrazovala racionalna svest o vlastitoj posebnosti, kao i vrednostima spoljnog sveta. Glavna odgovornost u tom osetljivom procesu samodefinisanja je na političkim elitama i ideološkim projektima koje oni otvoreno ili prikriveno protežiraju, a koji se na najprozirniji način ogledaju u medijima (javnom mnjenju) i institucijama obrazovanja.

KLjučne reči: Srbija, nacionalni identitet, institucije, elite, mediji.

Pojmovni okvir: nacija, globalizacija, institucije

Za razliku od predmodernih vremena i tradicionalnih zajednica sa jasno i gotovo jednosmerno određenim društvenim ulogama, moderno doba je iznedrilo čoveka koji istovremeno funkcioniše u različitim prostorima identiteta među kojima vlada pokretljiva i promenljiva hijerarhija. Višestruki identiteti ili uloge individualnog ja i njegove načelne mogućnosti izbora protežu se od klasičnih sfera rase, polnosti i mesta u porodici, preko uloga u društvenim odnosima (koji podrazumevaju društvenu klasu, sloj, profesiju, partiju ili konfesiju), sve do novih teritorijalnih celina (država, region, naselje),

* Članak je rađen u okviru naučnoistraživačkog projekta Instituta za filozofiju i društvenu teoriju u Beogradu *Mogućnost primene modernih filozofsko-političkih paradigmi na procese društvene transformacije u Srbiji/Jugoslaviji*, koji finansira Ministarstvo za nauku, tehnologije i razvoj Republike Srbije (br. 2156).

koji, pak, bivaju skopčani sa određenim etničkim ili kulturnim nasleđem. Svaki od tih zasebnih identiteta predstavlja određeni kalup za socijalizaciju individuuma preko kojeg se stiče sposobnost komunikacije u zajednici, odnosno samosvest o poreklu, mestu i moćima pojedinaca i grupa unutar datog društvenog konteksta.

Najviši, tj. najobuhvatniji i najsloženiji oblik kolektivnog identiteta u moderno doba jeste *nacionalni identitet*. Njegova funkcija jeste „ukorenjivanje“ modernog individuuma u novoformiranu zajednicu (nacija), iznalaženje emocionalnih sadržaja i kulturnog okvira za političko delovanje i egzistencijalnu utehu u svetu koji je poništio ili radikalno preobrazio tradicionalne oblike društvenosti, tj. metafizički utemeljene načine organizacije ličnog i kolektivnog postojanja. Modernost je rastočila privid jedinstvenog bivstvovanja (raskol diskurzivnih praksi: morala i politike, vlasti i umetnosti, znanja i moći¹ itd.) što je uslovalo nastanak i trajanje specifične, sistemske („nepregledne“) moderne krize i to u veoma različitim vidovima, od biološke – ekološke, do političke – društvene i individualne dimenzije. Jedna od najizrazitijih među njima svakako je *kriza identiteta*. Ona više nije strogo individualni problem (kao npr. teškoće u procesu sazrevanja i sl), već u Moderni dobija svoju bitno društvenu dimenziju, koja počinje od načina legitimisanja postojećeg sveta vrednosti, preko političkog i etičkog samoodređenja pojedinaca, do kolektivnog identiteta grupa koje traže načine za prilagođavanje novim porecima svetske moći i regulacije. Upravo u tom svetlu valja razumevati proces nastajanja i trajanja nacija, odnosno nacionalnog identiteta.

Protivurečni procesi oblikovanja nacije/a predstavljaju predmet žestokih sporenja društvenih naučnika i filozofa, kao i tzv. intelektualaca i političara. Kada je reč o prvom paru, oni se mogu grubo podeliti u „moderniste“, koji nastanak nacije vezuju uz razvoj industrijalizma, kapitalizma i moderne demokratije, odnosno „tradicionaliste“, koji su skloniji da u etničkim osobenostima nalaze jezgra nacije čiji se razvoj može pratiti još od propasti zapadnog Rimskog Carstva (V-VI vek), tj. ranog srednjeg veka.² Prvi drže do toga da su nacije

¹ Vid. Vladimir N. Cvetković: „Znanje i moć (Antička i moderna perspektiva)“, *Filozofija i društvo* XVII/2000, IFDT, Beograd; šire o tome vid. V. N. Cvetković, *Moć i mudrost (O političkoj dimenziji filozofije)*, Službeni list SRJ, Beograd 2001.

² Takvom datiranju su skloni pojedini teoretičari iz *škole Anala* (pre svih Delimo i Le Gof), dok drugi nastanak (proto)nacija radije vezuju uz pozno srednjovekovlje. Više o ovom drugom pristupu vid. Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj*

„izum“ ili „konstrukt“ nekog od različitih socijalnih aktera ili „slojeva“ unutar Moderne (najpre uticaj i interes kraljeva, zatim buržoazije i delova aristokratije, potom u igru ulaze i oni iz tzv. trećeg staleža: trgovci, bankari, industrijalci. . . , posebno moderni sofisti – intelektualci), dok drugi smatraju da između predmodernih etničkih zajednica i nacija postoji određeni istorijski kontinuitet koji se konkretnije oblikuje/modifikuje pomoću modernog državnog (birokratskog) aparata i njemu pripadajućeg kulturno-obrazovnog pogona. Iz navedenog sledi da je za „moderniste“ tvorac nacionalnog identiteta – *nacionalizam*, tj. pokreti, ideje i doktrine usredsređene na kulturno određenje politike, autoemancipaciju pojedinaca i narodnu suverenost, dok „tradicionalisti“ nacionalni identitet radije vide kao produžetak ranije začetih etničkih kultura i/ili zajednica, koje se na već različite načine (preko vere, običaja, jezika i dr) pretvaraju u nacije.

U suštini, oba određenja nacije, uključujući tu i razumevanje njene geneze, smisla i društvenih funkcija, slažu se u tome da su borba oko teritorija i uticaja (ratovi), odnosno razvoj države (birokratski aparat, vojska) i kolektivno iskustvo zajednice (istorijsko pamćenje, mitovi, simboli), temeljni uslovi nastanka nacionalnog identiteta. Njima se u zavisnosti od teorijskog pristupa pridružuju moderni momenti ekonomije i politike kao što su industrijalizacija i demokratija. Svi oni zajedno, u zavisnosti od konkretnih istorijskih okolnosti, stvaraju nacionalni identitet koji na tzv. spoljašnjem planu ima zadatak da odredi i obezbedi društveni, ekonomski i politički prostor u kome pripadnici nacije egzistiraju. Što se „unutrašnjih“ funkcija nacionalnog identiteta tiče, one se ogledaju u procesu socijalizacije individuuma za državljanina ili građanina dotične nacije, što dalje podrazumeva saradnju suprotstavljenih socijalnih slojeva i njihovo prihvatanje zajedničkih vrednosti i tradicija, odnosno jedinstveno kolektivno samodefinisanje.³

istoriji, Filip Višnjić, Beograd 2001. U navedenoj knjizi, između ostalog, autor pokazuje genezu pojma nacije, odnosno načine i razloge kako su i koji pojedinci (pripadnici pojedinih staleža, sve do masovnog učešća „naroda“) u evropskoj istoriji sticali *status politicus*, postajući time politički delatni individuumi zastupljeni u prostoru države.

³ Upor.- Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet, XX vek*, Beograd 1998, str. 32-34.

Nezavisno od višedimenzionalnosti funkcija nacionalnog identiteta, kao i različitih načina njegovog nastanka⁴, za projekat koji nameravamo da realizujemo ostaje relevantna teza po kojoj su predmoderni kulturni identiteti, njihova zasebna određenja prošlosti i budućnosti, motivi, vizije, želje, ideali..., bili su i ostali humus za moderne nacije. Naravno, varvarske države-naslednice Rima na Zapadu same po sebi ni iz daleka nisu mogle biti „nacionalne“ zajednice. Međutim, one su stvarale prve uslove za posebne kolektivne (etničke) identitete iz kojih će se mnogo vekova kasnije, vođene interesom pojedinih socijalnih slojeva, ideja i pokreta, najzad obrazovati moderne nacije. U tom smislu naciju reflektujemo kao stalni proces integracije modernog društva kroz politiku,⁵ proces koji, uprkos snovima ranijih filozofa i potonjih nacionalističkih intelektualaca, ne može imati neki konačni i neupitni cilj (recimo, puno poistovećivanje pojedinca sa nacijom ili apsolutna interiorizacija vrednosti zajednice čija je egzistencija, navodno, po definiciji vrednija i važnija od interesa pojedinaca), već se neprestano preoblikuje u zavisnosti od istorijskih prilika, uvek sa imperativom novog zadobijanja identiteta i smisla u fragmentiranom svetu (post)moderne.

U kulturološkom smislu, nacija predstavlja neku vrstu poslednjeg otpora novovekovnoj desakralizaciji sveta. Zato su nacije u Moderni bile i ostale, čini se jedini, koliko-toliko postojani zid samopoštovanja iza koga je stajao razduhovljeni, obezglavljeni i neutešno sam sebi prepušteni moderni individuum. Iz te perspektive je praktično svedjedno da li nacije traju kao „izmišljene“, „zamišljene“ ili „ontološke“ zajednice. Njihova životna snaga, kada se jednom formira, besprimerna je, pa je zato faktički zaludno raspravljati da li je

⁴ Poznata podela na „francuski“ i „nemački“ model nastanka i sadržaja pojma nacije podrazumeva da su u prvom slučaju konstitutivni elementi: domovina, kao skladište istorijskih sećanja, zatim *patria*, kao zajednica zakona i institucija s jedinstvenom političkom voljom, razvoj osećanja pravne jednakosti među pripadnicima iste zajednice (građanska i zakonska prava, politička prava i dužnosti, ekonomska prava), javni sistem obrazovanja itd., dok u drugom slučaju ključni elementi nastanka nacije kao „zajednice rođenja i rodne kulture“ jesu: *narod* („nadporodica“ predaka), jezik, običaji, i ne retko – vera. Ipak, kako zaključuje vodeći autoritet u toj oblasti, „Svaki nacionalizam, u stvari, sadrži građanske i etničke elemente u raznim stepenima i oblicima“. Vid. A. D. Smit, *Ibid.*, str. 23-28.

⁵ Više o tome vid. Dominik Šnaper: *Zajednica građana*, IKZS, Sr. Karlovci – Novi Sad 1996.

tu reč o „veštačkim“ ili „izvornim“ političkim jedinicama.⁶ Dovoljno je reći da se nacije (samo)predstavljaju kao poslednje utočište za raskorenjeni individuum, neka vrsta „majčinskog krila“ moderne politike, zaklon koji štiti od vetrova obesmišljene svakodnevne borbe za opstanak na tržištu roba, ljudi i kapitala.

Kako vidimo, nacije, tj. nacionalni identiteti, danas najpotpunije zadovoljavaju određene egzistencijalne potrebe koje moderni dele sa svojim prethodnicima: „Prevazilaženje zaborava putem potomstva, vaspostavljanje kolektivnog dostojanstva putem pozivanja na zlatno doba, ostvarivanje bratstva putem simbola, obreda i ceremonija, koji žive pripadnike zajednice povezuju s mrtvima i palima...“⁷. Nacija, dakle, obezbeđuje izvesnu meru lične besmrtnosti kroz veru u „istorijsku i sudbinsku zajednicu“⁸, te samim tim stvara novo pouzdanje u izvesni red i smisao individualnog i kolektivnog bivstovanja. Relativno poistovećivanje sa nacijom, ulazak u političku „natporodicu“, modernom individuumu daje mogućnost obnove ličnog i kolektivnog dostojanstva, obezbeđujući pri tom, kroz nacionalne ceremonije i simbole, osećanje bratstva koje je od suštinske važnosti u iskušenjima koje svaki kolektiv, pre ili kasnije nužno upoznaje – ratovi, unutrašnji nemiri, prirodne katastrofe i sl. Zbog svega toga nacionalni identitet ostaje ključna egzistencijalna i politička odrednica za razumevanje savremenog sveta i međusobnog odnosa pojedinaca i društvenih grupa u njemu.⁹ Izvesno je da će nacija je to ostati i u savremenim procesima „globalizacije“ i stvaranja tzv. globalne kulture.

S druge strane, stvaranje nacija i *nacionalnih država* („država-nacija“), dodatno je opteretilo ionako već dobro isparcelisani

⁶ Više o tome vid. suprotstavljena gledišta: Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983, John Armstrong, *Nations Before Nationalism*, University of North Carolina, Chapel Hill 1983, Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford 1983, Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford 1986, i Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Clarendon Press, Oxford 1995.

⁷ Vid. A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, str. 252.

⁸ *Ibid.*, str. 249.

⁹ Više o strukturalnim elementima ličnog i kolektivnog, posebno nacionalnog identiteta, vid. Vladimir N. Cvetković: „Samopoimanje i političko projektovanje (Evropski i nacionalni identiteti – srpska perspektiva)“, Zbornik: *Srbija i Evropa*, Dom kulture studentski grad, Beograd 1996; šire vid. u: V. N. Cvetković: *Strah i poniženje (Jugoslovenski rat i izbeglice u Srbiji)*, Institut za evropske studije, Beograd 1998.

politički prostor Evrope i sveta. Nekadašnjim religijskim, staleškim i unutararistokratskim podelama, pridodate su i podržavljene tradicionalne etničke surevnjivosti, čija se pseudoreligijska snaga pokazala jačom od svih predašnjih parcelisanja duhovno-egzistencijalnog prostora. Ipak, u danas pomodnom i ponajviše neznačajkom optuživanju nacije za sva zla modernog sveta, jednostavno se previda da je moderna demokratija (od Engleske XVI veka, preko američke i francuske revolucije, do savremene „države blagostanja“ i zemalja „socijalno uređenog tržišta“), kao danas opštevažeći obrazac uzornog političkog ustrojstva države, rođena upravo u nacionalnom liku! Protivrečno nastajanje nacija je za Modernu predstavljalo oblik političke artikulacije slobode i jednakosti ljudi, tj. pojedinaca kao građana – jednakopravnih državljana. Utoliko se onda u začecima Moderne i nije pravila razlika između nacionalnog i demokratskog. Imajući u vidu da je „krajnji cilj“ i načelo nacije učestvovanje svih građana u životu države, možemo reći da danas toliko hvaljena i može biti precenjena demokratija, opstojava u samom biću pojma nacije – kao njena pretpostavka, premda ne nužno i kao ishodište.

Savremena ekstremna individualistička stanovišta, baš kao i nešto raniji ekskluzivizam u vidu „klasne svesti“ ili „nevidljive ruke tržišta“, naprosto previdaju odlučujuće demokratsko poreklo nacije, koje, samim tim, nosi u sebi i sve klasične zamke demokratskog ustrojstva države: od puke vladavine većine kojom manipuliše organizovana manjina, pa sve do ne tako retke mogućnosti samouništenja (npr. Vajmarska Republika). U svakom slučaju, nacija predstavlja prvi pravi, u početku ekskluzivno evropski odgovor na vlastite – moderne izazove „iskorenjenosti“ i „raščaranosti“ u svetu. Naime, procesi modernizacije, putem industrijalizacije društva i njoj primerene sekularizacije sveta života preko nauke i tehnike, doslovno su poništavali sve stare, naizgled „organske“ veze između ljudi i zajednice. Nadomestivši prethodna religijska i dinastička načela društvene povezanosti, nacija se upravo u Evropi, dakle na modernom Zapadu, svome rodnom mestu, javila kao *osnovno načelo* političke legitimnosti. Ona je smenila religiju (konfesiju) i dinastiju, predstavivši se kao osnovno vezivno tkivo političkog života unutar zasebne zajednice.¹⁰

¹⁰ Početkom XX veka nacija je postala „najmoćnija legitimacijska ideja Evrope, a nešto kasnije i celog sveta“. U međuvremenu, iako je nacionalna država postala manje važna, ona još uvek nije suvišna, pogotovo kada se zna da mnogi njeni politički i pravni mehanizmi još nisu dobili bolju zamenu. Štaviše, „Zasada je samo nacio-

Naravno, istorijska realizacija tog načela trpela je i trpi mnoštvo (ne)očekivanih varijacija – uvek sa neizvesnim ishodom, često sasvim nezavisnih, tj. drugačijih od namera ili želja neposrednih aktera.

*

Mogućnost „prevladavanja nacije“, a samim tim i međusobnih sukoba koje one pretpostavljaju, predmet je različitih savremenih filozofskih, sociološko-političkih i ekonomskih studija. U njima je izražena utopijska volja za stanjem „svetskog mira“ ili „globalnog poretka“ koji će biti lišen navodno glavnog generatora modernih ratova – nacije/a. Međutim, koliko god da se iskreno priželjkuje takav istorijski rasplet, ne bi bilo pametno, a još manje naučno uputno, da se nacije jednostavno proglase „zastarelim“ ili „prevaziđenim“ istorijskim proizvodom. Ideološko projektovanje (više ili manje spornih) ideala u analitički kategorijalni aparat, osnovni je nedostatak razmišljanja/tekstova, kao i praktičnog delovanja date provenijencije. Između želja i realnosti nije samo velika faktička praznina, već i veliki epistemoški jaz. Povrh toga, retoričko „udaljavanje od nacije“ ne retko, ako ne već i po pravilu, u sebi krije sasvim specifičan društveni ili politički interes.¹¹ Uprkos tome, mnogi kosmopolitski i liberalno orijentisani intelektualci u svetu i kod nas aktuelne tokove globalizacije vide kao prve korake u stvaranju svetske ili „globalne kulture“ koja će pacifikovati ratoborne kolektivne identitete (države-nacije) i omogućiti nesputani razvoj individualnih identiteta, tj. samodovoljnih pojedinaca.

Novе globalne snage u vidu vojnih i finansijskih saveza (NATO, MMF, Svetska banka i dr), transnacionalnih korporacija i telekomunikacionih mreža (satelitska televizija, internet...), kao mogućí ili tek traženi novi „istorijski subjekti“, zaista se mogu razumeti i kao prvi vesnici svetske zajednice lišene nacionalnih (međudržavnih) ratova i unutrašnjih građanskih (etničkih, verskih ili klasnih) sukoba.

nalnodržavni okvir u stanju da bude zaštitni omotač demokratskim i liberalnim institucijama“. Up. H. Šulce, *Op. cit.*, str. 180. i 222.

¹¹ Primer „borbe za ljudska prava i širenje demokratije u svetu“ od strane državnog aparata SAD, verovatno je najrečitija potvrda te teze. Jedna nacionalna administracija koja se zaklinje u liberalističku dogmu „minimalane države“ i „kraj istorije“ što vrhuni u liberalnoj demokratiji, kao pretpostavljenim najvišim mogućim dometom organizovane ljudske slobode, i koja u skladu sa tim ideološkim nabojem svaki (tuđi) nacionalizam unapred otpisuje kao retrogradnu „stvar prošlosti“, u ime vlastitog „nacionalnog interesa“ spremna je da politički, ekonomski, i najzad – vojno interveniše u bilo kom kraju sveta!

Međutim, čitava ta konstrukcija, inače posebno apsolvirana unutar različitih „teorija modernizacije“, promašuje tj. pada ne samo zbog činjenice da su ratovi/sukobi deo ljudske istorije još od samih začetaka društ(a)va, dakle – mnogo pre nastanka nacija, već i usled toga što je pojam, i pogotovo stvarnost „globalne kulture“ jedna uistinu „veštačka tvorevina“. Osnovna pretpostavka teze o jedinstvenoj globalnoj kulturi jeste da moderno društvo ulazi u „postindustrijsku“ eru koja će biti zasnovana na znanju i uslugama, a ne više samo na (političkoj) moći i industrijskoj proizvodnji. Nosioci postindustrializma bi trebalo da budu „novi društveni pokreti“, između ostalih: ekološki, feministički, studentski, marginalne grupe (rasne, etničke i polne manjine) itd., koji bi zahvaljujući vlastitoj motivisanosti i lako ostvarljivoj planetarnoj komunikaciji, stvorili nove vrednosti i hijerarhije smisla. Međutim, problem je u tome što su svi ti naigled „novi istorijski subjekti“ već odavno inkorporirani u postojeći sistem moći/proizvodnje, pri čemu jedino što je stvarno novo jesu sredstva masovnih komunikacija, koja, opet, samo olakšavaju funkcionisanje starih etničkih i drugih nacionalizama čije poreklo, dobrim delom, upravo i jeste u modernoj tehnici i imperativima koje ona nosi.

Isto važi i za globalizaciju međunarodnih ekonomskih odnosa. Štaviše, uz izvesno pojednostavljevanje, moglo bi se reći da „globalizacija“ svoju osnovnu, ako ne i jedinu svrhu nalazi upravo u domenu ekonomije i logike „slobodnog kretanja robe, ljudi i kapitala“. Ona, pak, najčešće služi odgovarajućem ideološkom dizajniranju stalne ljudske potrebe za dominacijom/eksploatacijom. U svakom slučaju, brojni i masovni otpori glavnim protagonistima globalizacije, koji se sve češće oganizuju prilikom susreta političara i bankara najmoćnijih država i najviših međunarodnih institucija, rečito govore o postojanju i daljem širenju procepa između bogatih i siromašnih zemalja, ali i o nezadovoljstvu koje osećaju politički marginalizovani, bezmalo „minimalizovani“ građani bogatih zapadnih država. Povrh toga, ideologija globalizacije koja zbori o „zastarelosti nacionalne države“ i lamentira nad ksenofobišnošću etničkih/nacionalnih kultura, odveć lako biva prokazana kada se ispita socijalni ili politički (uključujući tu ne retko i nacionalni!) status njenih promotera. Kao poseban problem u tom vidokrugu postavlja se funkcionisanje nastajuće globalizacije super-struktura koje se navodno „osamostaljuju“, ali pod presudnim uticajem najrazvijenijih,

tj. onih država i transnacionalnih korporacija u čijem je „najboljem interesu“ poništavanje sopstvenih konkurenata i drugih nacionalnih država. Na taj način, na račun jednog broja nacionalnih identiteta i interesa, naprosto jačaju zasebni nacionalni interesi i identiteti drugih, čije su pak strategije i ambicije – globalne.

Takođe, važan argument za tvrdnju (ili želju) da „nacije nestaju“ jeste perspektiva stvaranja izvesne „globalne kulture“ kadre da putem masovnih medija i njima imanentne potrošačke kulture, neutrališe i najzad odstrani partikularne i agonalne etničke i nacionalne kulturne identitete. Pri tom se najčešće previđa tipično eklektički karakter nove („postmoderne“) kosmopolitske kulture, koja je oslobođena svakog istorijskog pamćenja, osećanja i (samo)poštovanja, i prvenstveno upućena na autoironizaciju, i ono ključno – potrošnju. Kao bezvremena i sa ambicijom „univerzalnosti“, globalna kultura predstavlja tek tehničko poopštavanje logike vrednosti kapitala, pri čemu jedino što stvarno uspeva da učini jeste provociranje novog uspostavljanja (samodefinisanja) lokalnih kulturnih identiteta, odnosno novo (pre)naglašavanje narodne suverenosti. Najzad, ne zaboravimo ni to da ideologija globalizacije parazitira na starom snu o „svetskoj državi“, nikad dosanjanoj stvarnosti utopista s jedne, i tirana s druge strane. Ideja sveopšte države koja obuhvata i ujedinjuje celokupno čovečanstvo, po svemu sudeći, ostaće, ipak, u najboljem slučaju, samo regulativna ideja za praksu „međunarodnih odnosa“.¹²

*

Ključne ustanove zajednice, ono što neka istorijski oblikovana moć jeste i što je proizvodi, u načelu mora odražavati sve što se zamišlja kao temeljni poredak sveta i što se reflektuje kao sama istina bića. Različite forme znanja i organizacije političkih delatnika svoju upotrebljivost ili istinitost takođe prosuđuju u odnosu na pretpostavljeno metafizičko legitimisanje moći, pri čemu ono podrazumeva izvesni koncept pravednosti, načelnu primerenost odnosa

¹² Podrazumeva se da u jednoj takvoj državi vojska nema šta da traži. Ona bi imala samo policiju zaduženu za čuvanje javnog reda i mira. Međutim, kako je to dobro primetio Rejmon Aron, u slučaju da se neka provincija u toj državi sveta pobuni i izdvoji, ona bi time izazvala *građanski rat*, dok bi u slučaju svog uspeha revitalizovala postojanje „spoljne politike“ i svega onoga što ulazi u red neuhvatljivog predmetnog područja „međunarodnih odnosa“ („građanski rat“ se *post festum* transformiše u međudržavni rat). Vid. Remon Aron, *Mir i rat među nacijama*, IKZS, Sr. Karlovcinovi-Sad 2001, str. 45. O (ne)mogućnosti formiranja *jedne* – svetske države ili „države sveta“ up. klasično mesto Imanuel Kant, *Večni mir*.

moći pretpostavljenom Dobru kao „istini sveta“. Institucije, dakle, sadrže (poseduju), i nastoje da promovišu, specifične „istine“ i vrednosti koje u konkretnoj zajednici imaju status nesumnjivog Dobra za koje se veruje da poseduje svoju istorijsku genealogiju na osnovu koje principijelno pomični identitet traje kroz sve svoje promene.

Institucije zajednice, uprkos svim svojim metamorfozama, čuvaju izvesno identitetsko „jezgro“ (nebitno je da li ono stvarno postoji ili je tek neka utvara prošlosti), a njegoa praktična moć ostaje da traje i onda kada su već davno nestali konkretni istorijski razlozi njegovog nastanka. Otuda sledi da institucije ne mogu biti jednostavno i preko noći nametane, tj. „proglašavane“, baš kao što njihovo u načelu poželjno „reformisanje“ (u skladu sa izmenama aktuelne moći i hijerarhije vrednosti), ukoliko želi biti plodotvorno, mora podrazumevati izvesnu postupnost i diskretnost. U tome, uostalom i jeste smisao i veličina politike kao „veštine mogućeg“.

Na osnovu rečenog može se zaključiti da osnovni imperativ institucija jeste *integracija*, odnosno *stabilizacija* zajednice. Institucije moraju da obezbede harmonično posredovanje na relaciji individuum – društvo. Da bi to ostvarile, uz nužnu funkcionalnost (korisnost u borbi sa prirodnim okruženjem), institucije treba da sadrže i određenu simboličku snagu koja u sebi krije specifičnu volju za smislom. Tek kada sintetizuju oblik i suštinu, (imanentne) norme i (realne) činjenice kolektivnog i individualnog života, institucije postaju nadlične i nalaze ravnotežu između svoje instrumentalno-funkcionalne i simboličko-reprezentativne funkcije.¹³ Stoga konkretne institucije valja analizirati na osnovu zadovoljavanja upravo datih bitnih funkcija (ciljeva), što podrazumeva i refleksiju sredstava za njihovu realizaciju. Istraživanje koje nameravamo da sprovedemo sadrži opis i dosadašnji način funkcionisanja relevantnih institucija javnog mnjenja i obrazovanja u Srbiji, kako bi se u tom prvom koraku pokazale njihove implicitne vrednosti i ideološki ciljevi. Na osnovu tog postignuća biće moguće praviti poređenje sa društvenim promenama koje je na ideološkom planu donela postkomunistička vlast i njeni akteri u Srbiji, pri čemu će se posebna pažnja usmeriti na političko artikulisanje najvišeg oblika modernog kolektivnog identiteta (nacija; nacionalni identitet), odnosno na njegovu institucionalnu promociju i održavanje.

¹³ Upor. Vladimir N. Cvetković: „Institucije, država, identitet“, Zbornik *(Re)konstrukcija institucija – Godina dana tranzicije u Srbiji*, IFDT, Beograd 2002.

Srpsko društvo (i kao etnička zajednica i kao proto/nacionalna država), u svom modernom stasavanju prolazilo je različite faze u kojima je kombinacijom spoljašnjih naloga i realizacijom posebnih interesa unutrašnjih socijalnih slojeva, dolazilo do toga da se Srbi (samo)identifikuju sa svojim etničkim nasleđem, ali i sa državnim okvirom (Kraljevina SHS; Jugoslavija) koji je objedinjavao, ali i uveliko nadmašivao, srpski etnički prostor. Tako je još nedovoljno zreli srpski nacionalni identitet, lišen jakog građanstva i iole brojnije inteligencije¹⁴, dodatno bio „proširen“ (jedni bi rekli „utopljen“, drugi „uškopljen“, a treći „obogaćen“) ideologijom jugoslovenstva čija je kratkotrajna, ali zato burna i krvava politička istorija, danas, čini se, konačno završena.¹⁵ Svojevremeno stavljanje izrazito različitih i po pravilu međusobno sukobljenih naroda pod istu državnu kapu, uprkos silnim političkim pokušajima da se etničko-nacionalne razlike izbrišu ili potisnu stvaranjem nove jedinstvene nacije „Jugoslovena“, pokazale su se zaludne, ako ne i pogubne po iste te etničke grupe i nacije u nastajanju. Naime, do tada ne toliko izražene surevnjivosti između pojedinih etničkih grupa, našavši se u zajedničkom državnom okviru eskalirale su do otvorenih oružanih sukoba i više puta ponovljenih „etničkih čišćenja“. Time je samo obnovljen i dodatno pojačan mit o „balkanizaciji“ i „urođenoj“ sklonosti ovdašnjih naroda da jedni drugima piju krv. Nezavisno od toga, ostaje izvesno da je srpski nacionalni identitet ostao raspolučen između etničkog, odlučujuće konfesionalno utemeljnog srpstva s jedne, i „građanskog“, nužno ateističkog zasnovanog jugoslovenstva, s druge strane. Takvo stanje zadržalo se faktički sve do danas.

¹⁴ Vid. naš prilog na okruglom stolu „Da li Srbija ima evropsku inteligenciju“, Treći program Radio Beograda, Beograd 112/2001.

¹⁵ Počev od delova srpske intelektualne elite koja je bila fascinirana slovenofilstvom, preko one koja je poglede upirala ka liberalnom delu Zapada, preko megalomanskih interesa i unitarističkih ambicija monarhije Karađorđevića, sve do hegemonističkih sklonosti dela srpskog građanstva, odnosno ideološke zatucanosti domaćih levičarskih organizacija, jedan poseban oblik transetničkog nacionalizma nazvan *jugoslovenstvo*, svima njima, u već različitim okolnostima i vidovima, priviđao se kao magična poluga koja dovodi do nekog epohalnog (raz)rešenja „nacionalnog pitanja“ na Balkanu, ili što bi se danas politički korektnije reklo – „Jugoistočnoj Evropi“.

Kada je, pak, reč o državi Srbiji, ostajući na čisto kvantitativnim relacijama, prema poslednja tri popisa stanovništva, savremena geneza njene etničko-nacionalne strukture ima sledeći izgled:

SRBIJA	1971.	%	1981.	%	1991.	%
UKUPNO	8 446 591	100,0	9 313 677	100,0	9 794 475	100,0
Srbi	6 016 811	71,2	6 182 159	66,4	6 428 420	65,8
Crnogorci	125 260	1,5	147 466	1,6	140 024	1,4
Jugosloveni	123 834	1,5	441 947	4,7	317 739	3,2
Albanci	984 761	11,7	1 303 032	14,0	1 686 661	17,2
Mađari	430 314	5,1	390 466	4,2	345 376	3,5
Muslimani	154 230	1,8	215 166	2,3	237 358	2,4
Romi	49 894	0,5	110 959	1,2	137 625	1,4
Hrvati	184 913	3,2	149 386	1,6	109 214	1,1
Makedonci	42 675	0,4	48 986	0,5	47 577	0,5
Slovinci	15 957	0,3	12 006	0,1	8 340	0,1
Bugari	53 080	0,6	33 435	0,4	25 214	0,3
Nemci	9 086	0,1	5 302	0,0	-	-
Rumuni	57 419	0,5	52 683	0,6	42 386	0,4
Rusini	20 608	0,2	19 757	0,2	18 339	0,2
Slovaci	76 733	0,9	73 207	0,8	67 234	0,7
Turci	18 220	0,2	13 890	0,1	11 501	0,1
Vlasi	14 724	0,1	25 596	0,3	17 557	0,2
ostali	22 192	0,2	29 332	0,3	23 584	0,2
neizjašnjeni	4 486	0,0	7 834	0,0	16 661	0,2
regionalno	10 409	0,1	6 848	0,0	4 881	-
nepoznato	30 274	0,3	42 222	0,5	61 278	0,6

Ono što nas ovom prilikom zanima u datom pregledu etničko-nacionalne strukture Srbije, a u kontekstu funkcionisanja njenih pojedinih institucija, jeste pitanje mogućnosti konstituisanja jedne stabilne i demokratske političke tvorevine. Ključno pitanje koje se tom prilikom postavlja jeste da li država sa ovakvim etničkim sastavom može imati svoj jedinstveni nacionalni identitet? Drugim rečima: da li je legitimno stvarati „nacionalnu državu“ u situaciji kada je gotovo jedna trećina njenog (oficijelnog) stanovništva nekog drugog (ne-srpskog) etničko-nacionalnog porekla?

U odgovoru na ovo pitanje uobičajeno se koriste dve isključujuće teze. Prema prvoj (a) velika šarolikost etničkog sastava Srbije u kojoj se nailazi dvadesetak etničkih grupa i nacija, pokazuje (i povratno „dokazuje“) da Srbija mora biti tzv. građanska država – izvan bilo kakvog nacionalnog obeležja.¹⁶ Srbija je u tom slučaju, dakle, tek neko prazno, bezmalo proizvoljno, tj. slučajno dato ime kojim se označava određeni prostor.¹⁷ Zbog toga, navodno, osim geografskog, „Srbija“ nema (i ne treba da ima) bilo kakvo drugo značenje! Na tom tragu se dalje sugeriše teza po kojoj Srbija (kao „država“, tj. srpskim imenom označen geografski prostor) može funkcionisati/postojati jedino unutar šire – transnacionalne zajednice u kojoj bi se svi posebni nacionalni identiteti poistovetili sa nekim drugim zajedničkim transetničkim/nacionalnim imenom – juče Jugoslavija, sutra možda „Balkan(ija)“, „Evroslavija“ ili – Evropska Unija.¹⁸

¹⁶ Kako se iz gore navedene tabele vidi, Srbi, Crnogorci i Jugosloveni su 1991. god. činili ukupno 70,6% stanovništva, što za balkanske uslove predstavlja gotovo minimum potrebne nacionalne homogenosti ukoliko se želi održati jedinstvo države. Na osnovu tog podatka izvodi se ideološko-politički zaključak da Srbija ima budućnost jedino kao „multietnička – građanska država“, što dalje u interpretaciji mnogih domaćih političara, kao i jednog dela društvenih naučnika, ne znači ništa drugo do: država ispražnjena od bilo kakvog nacionalnog predznaka. Ne ulazeći u ovde u sve apsurdne strane takvog razumevanja (Srbija kao prva „kosmoplitiska država“ u svetu), pomenimo samo, na nivou faktičkog stanja, da je današnja Srbija – država koja je posle NATO bombardovanja 1999. god. ostala bez svoje istorijske matice – Kosova i Metohije, pa tako i bez milionskog albanskog stanovništva – jedna izrazito „etnički čista“ zemlja, moguće i sa više od 85% građana istog – srpskog etničkog. Dolaskom srpskih izbeglica iz bivših YU-republika moguća je da ova brojka bude i znatno povećana, s obzirom da je naša procena da u Srbiji krajem XX veka ima oko 7.150.000 građana srpskog etničkog porekla. (vid. *Strah i poniženje*, Beograd 1998. Tačni pokazatelji biće poznati krajem 2002. god. kada se objave prvi diferencirani rezultati popisa stanovništva Srbije /bez Kosova i Metohije/ iz proleća iste godine).

¹⁷ O tome više na drugom mestu – V. N. Cvetković: „Moderna Srbija – potraga za nacionalnim identitetom“, Sociološki pregled, Beograd 1/1997.

¹⁸ Ostaje nejasno da li domaće kosmopolite u vidu jugonacionalista buduću Evropu vide kao „zajednicu/federaciju nacija“, ili možda pre kao jedinstvenu državu sa svojim specifičnim nacionalno-transnacionalnim identitetom? Isti problem je postajao i sa razumevanjem i prihvatanjem Jugoslavije i jugoslovenstva. Obe varijante su se mogle pronaći u refleksijama domaće inteligencije po pitanju nacionalnog identiteta, pri čemu su one najčešće bile neutrušne međusobno pobrkane i pravdane različitim argumentima koji su pozivali na „izvorni komunizam“ (‘50-’70 god. XX veka), zatim na neki, nikad jasno određeni nadnacionalni „građanski identitet“: jednom kao „jugoslovenstvo“, drugi put kao neimenovani „viši“ oblik u odnosu na prokazano etničko („seljačko“) poreklo. Nezavisno od te specifične srpske mešovine

Prema drugoj tezi (b) Srbija jeste multietnička država, baš kao i većina drugih evropskih država – ali to ne bi smela i da ostane ubuduće – svi njeni građani treba da postanu Srbi. Očigledno, reč je o ekstremno nacionalističkoj, šovinističkoj tezi po kojoj bi u Srbiji trebalo da se stalno podstiče asimilacija domaćeg ne-srpskog stanovništva, te da bi u tu svrhu valjalo koristiti sva sredstva koja su tokom dosadašnje moderne istorije korišćena u formiranju drugih evropskih nacija, počev od Francuza, pa do Nemaca. Drugim rečima, nasuprot gore pomenutom nemuštom „građanskom“ projektu nacionalno obezličene države, Srbija se ovde vidi kao ekskluzivna nacionalna država jednog naroda koji sebi neprestano podređuje manje i slabije etničke grupe, ne bi li i oni jednom postali Srbi. Tako se u savremenoj Srbiji susreću, ili bolje – sudaraju dve varijante političke Moderne koje bi smo ovom prilikom mogli nazvati „građanističkom“ i „šovinističkom“.

Kao što to obično biva, jedino stvarno plodotvorno i realno političko rešenje može se naći tek negde između navedenih krajnosti. Umesto svojevrsnog „kosmopolitiskog unitarizma“ s jedne, te „nacionalnog šovinizma“ s druge strane, upravo u skladu sa iskustvima „teritorijalnih/građanskih nacija“, moguće je sasvim legitimno težiti promociji srpskog nacionalnog identiteta, koji nije (i ne bi smeo da bude) u koliziji s individualnim građanskim pravima, kao i sa pravima nacionalnih manjina. U tom slučaju Srbija, kao *nacionalna država*, jeste i ostaje da bude domovina svih njenih građana. Umesto politike nacionalne mimikrije i šizofrenije, koji obično postaju osnov totalitarnog ustrojstva države i ruženja slobode građana (sve jedno je da li se to čini u ime komunizma ili liberalizma), potrebna je jasna državna politika – kako po pitanju nacionalnog određenja i njemu pripadajućih prioriteta, tako i po pitanju građanskih prava i sloboda koje proishode iz suverenosti pojedinca-građana, nezavisno od njegovog nacionalnog, rasnog ili socijalnog porekla. Oni koji smatraju da se nacionalno i građansko međusobno isključuju, ili ništa ne znaju o modernoj političkoj istoriji, ili pak jednu vrstu

ideologije i ideala, pokondirenosti i banalnosti, problem realnih osnova za stvaranje evropske „nadracije“, onoga što bi proisteklo iz neke moguće evropske „nadržave“, ili bar federacije sa jedinstvenom vojskom, ako ne i suverenošću (uključujući tu i perspektivu nalažanje nekog apsolutno novog oblika političkog organizovanja), ovde ostavljamo za neku drugu priliku.

nacionalizma nadređuju drugom, proglašavajući ga pri tom „višim“, pa samim tim i „pravednijim“ oblikom političkog identiteta.¹⁹

*Primer: partijske borbe i mediji u Srbiji*²⁰

Odavno je postalo opšte mesto ovdašnjih sociološko-političkih analiza da je moderna Srbija (i posle gotovo dva veka trajanja) socijalno nediferencirano društvo sa nejakim demokratskim iskustvom i još slabijim institucijama. U tom kontekstu opstojava i javno mnjenje koje oblikuju odgovarajuće političke i kulturne elite. S obzirom na maglovito socijalno i ideološko zaleđe srpske, po svemu sasvim-još-ne-formirane nacije, domaće elite, iako najodgovornije za postojeće stanje, najčešće nastoje da funkcionišu kao katalizator

¹⁹ Činjenica da „teritorijalni“ nacionalizam, kao tzv. zapadni model nacije, više insistira na građanskim i političkim pravima, zaštiti pojedinca i manjina, odnosno organizovanom političkom životu kroz partije, ne znači da je on neki manje *nacionalni* projekat nego onaj koji se više oslanja na narodnu suverenost i etničku kulturu. Rezultat je istorijskih (ne)prilika što je evropski Zapad razvio teritorijalni („građanski“), a njegov Istok, preciznije – Srednja Evropa, etnički (obično „jezički“ ili „verski“) tip nacionalizma. U konačnom zbiru to ne znači da je jedan oblik nacionalizma *a priori* bolji ili gori od drugog (najzad, i onaj teritorijalni, kao poželjniji vid nacionalnog identiteta, zasnovan je na nekoj dominantnoj etničkoj kulturi!), kao što je još manje moguće da građanski model nacije ne implicira ili čak ne znači da nije *nacionalizam*. Stvar je do toga da se razume zašto određeni politički prostor, sa svojom tradicijom i elitama, više pogoduje konkretnom tipu nacionalnog samodefinisanja. Tek kada se to učini onda postaje moguće trezveno (naučno) analiziranje istorijskih produkata datog nacionalizma, kao i izlaganje mogućih i potrebnih alternativa. Kao poslednje, ali strogo odvojeno od naučne refleksije, za one kojima strasti to nalažu, ostaje polje društvenog angažmana radi realizacije nekog od modernih ideoloških projekata „dobrog društva“.

Nesumnjiv zaključak da nacionalni identitet, kao uostalom i svaki drugi identitet, predstavlja određeni konstrukt (svejedno da li „veštački“ ili „prirodni“), ništa još ne govori o nekoj njegovoj rđavosti ili izlišnosti, pogotovo ne o „istorijskoj prevaziđenosti“ i potrebi za prevladavanjem kroz nekakav bezbojni „građanski identitet“ koji samostalno lebdi iznad omraženih nacija i još morskijih etnija. Utopija neimenovanog „društva građanske demokratije“, tj. nekog vazdušastog „društva“ koje se suprotstavlja apstraktnoj „državi“, stavljajući se pri tom u „službu izgradnje univerzalnih vrednosti“, itd. – ostaje, uglavnom, samo prazna i nedoučena priča u kojoj se neutješno brkaju analitički pojmovi, jednostrana refleksija istorijskih tokova, političke prakse i vlastite predrasude (upor. npr., Olivera Milosavljević: „Izbor ili nametanje tradicije“, Republika, Beograd 281/2002).

²⁰ Šira verzija teksta koji sledi vid. u: „Partijske borbe i mediji u Srbiji“, Zbornik *Srbija godinu dana posle*, Kikinda 2002.

isključujućih ideloških ekstrema, kao delatno/misleći medijator koji neprestano neutešno brka slobodu i jednakost, suverenost i pravednost, nezavisnost i samodovoljnost. U takvom društvenom kontekstu autonomno građanstvo društvo, tj. socijalni slojevi nezavisni od državnog aparata i njegovih imeprativa, pojavljuje se tek u naznakama, dok javno mnjenje ostaje rastrzano između manihejski komponovanih ideologija i partijskih strasti koje se hrane egalitarističkim nasleđem i kvazirodoljubivim pokličima. Na tom i takvom tlu odlično uspeva „burazer-politika“ zasnovana na partijskoj državi, nepotizmu, zemljačkim vezama, i najzad – kriminalu. Snaga takvog sistema nalazi se u slabostima institucija koje ostaju puki dekor gole vlasti, dok političke i ostale elite nemilice troše istorijsko vreme jedne nacije koja još uvek nije obrazovala svoje nedvosmisleno građansko ustrojstvo i identitet. Štaviše, on se i danas kreće između ekstrema etničkog s jedne, i nedefinisanog transeetničkog profila s druge strane, što će reći narodnjačkog „srpstva“ i nazovigrađanskog „jugoslovenstva“.²¹

Problem domaćih elita, pre svih onih političke i kulturne provenijencije, jeste u tome što uglavnom neuspešno pokušavaju da

²¹ Ono što se naziva „srpstvom“ ostalo je u utopljeno u tradicionalističke mitove nesposobne da korespondiraju sa savremenošću, dok je „jugoslovenstvo“, kao balkanska verzija američkog „topljenja nacija“, u srpskom slučaju, preciznije kod posleratne komunističke inteligencije i političkih elita u Srbiji, uglavnom poimano kao potpuno *novi* nacionalni identitet koji, da bi preživeo, mora biti suprotstavljen pređašnjem. Teorijski uzev, „teritorijalni/građanski“, kao i „jezički/etnički“ model nacije dele zajednička verovanja o tome šta konkretnu zajednicu deli od drugih: reč je o zemljišno omeđenoj domovini, zajedničkoj masovnoj kulturi, istorijskim mitovima i sećanjima, uz koja idu uzajamna zakonska prava i dužnosti svih članova zajednice u okviru jedinstvenog pravnog sistema, kao i zajednička podela rada i sistem proizvodnje, uz mobilnost po celoj nacionalnoj teritoriji. Upor. A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, str. 29-30. Uz sve kritike i moralne osude šovnističkog nacionalizma koje se očekuju od „autonomnih, slobodnih ličnosti“ (čitaj – modernih intelektualaca!), kritike koja ukazuju na etničke i verske mržnje, međunarodnu nestabilnost i druge posledice proizišle iz nastanka nacija i/ili nacionalizma, valja se spomenuti i druge strane medalje koja govori o individualnosti i očuvanju manjinskih kultura, o nadahnjivanju „kulturnih preporoda“, razrešavanju identiteske krize modernog čoveka, legitimisanju solidarnosti unutar zajednice, afirmaciji narodne suverenosti itd. – *Ibid.*, 36. Na tom osnovu valja razmišljati o naciji – nacionalizmu – nacionalnom identitetu, što podrazumeva istovremeno kritičko držanje spram konkretnih istorijskih manifestacija političkog i kulturnog delovanja, uz jasno određeni kategorijalni aparat koji mora biti obrazovan (i adekvatno primenjivan) nezavisno od emocionalnih i ideoloških naklonosti autora.

posređuju porozne moderne ideje u jednom još uvek poluorganskom društvenom telu. Otuda ona nečuvana bahatost svojevremene komunističko-radikalske vlasti koja je patrotizam izjednačavala sa primitivizmom, rodoljublje sa šovinizmom, a pljačku sa egalitarizmom. Otuda, takođe, i sav onaj nekritički „kosmopolitizam“ do juče vladajuće jugoslovenske većine unutar dobrog dela srpskih intelektualaca, kao i njihovo olako poistovećivanje političke levice sa „progresivnim“, desnice sa „retrogradnim“, nacionalnog sa „prevaziđenim“, mondijalističkog sa „savremenim“ itd.²² Otuda, najzad, i sav ona jad političara koji ostaju „neshvaćeni“ od strane „neprosvećenog“ ili „zavedenog“ naroda, kako to vide pojedini predstavnici aktuelne političke elite.

Kao reakcija na gnostičke podele i paušalne identifikacije, s vremena na vreme u istoriji moderne Srbije (u intervalima koji su znali da traju od nekoliko meseci do nekoliko decenija), određena ideološka matrica bi dobijala prevagu i tada bi celokupan javni prostor bio kolonizovan od strane „monarhijske“, „liberalne“, „radikalne“, „komunističke“, „nacionalističke“ ili neke druge ideološke matrice. Danas je to, nesumnjivo, novo izdanje liberalizma, s tim da se ovaj, u skladu sa svetskim trendovima, na domaćem terenu nastoji afirmisati u bar tri varijante: kao „postliberalizam“ (spoj socijaldemokratskih fraza i klasične liberalističke ekonomije; partijski primer: DS, GSS, DA, ND i sl), kao blago senčeni „neoliberalizam“

²² Zahvaljujući svojevremenoj strogo kontrolisanoj edukaciji, u načelu prihvaćenoj idelogiji jugo-komunizma i razume se, relativno privilegovanoj socijalnoj poziciji, dakle – usled racionalizacije ličnih istorija protagonista, deo bivših srpsko-jugoslovenskih disidenata (posebno onih iz '68.), zajedno sa delom nekadašnjeg partijsko-državnog aparata koji je deprivilegovan posle dolaska Miloševića na čelo istog (tzv. stambolićevci), danas obrazuju najzagriženije zastupnike „globalizma“ i kritičare „nacionalizma“ u Srbiji. U njihovoj recepciji društvene stvarnosti „nacionalizam“ i dalje važi za opasno „desno skretanje“ u koje je onda moguće strpati baš sve ideološke i političke neistomišljenike/protivnike: od opskurnih i marginalnih organizacija čija se socijalna relevantnost namerno višestruko predimenzionira (organizacije tipa „Obraz“ i slične desničarske studentske organizacije i subkulturne grupe), preko etabliranih desničara iz parlamenta (Šešeljevi radikali, Arkanovi naslednici i provincijski vođi iz DHSS i *Nove Srbije*), pa sve do nesumnjivo demokratskih organizacija liberalne provenijencije kao što je DSS ili DS. Naravno, po potrebi to mogu biti i drugi koji su u međuvremenu „posustali“ ili „izdali“ ideje levice (npr. Vuk Obradović, svojevremena sumnjiva „desna“ skretanja unutar GSS i sl), dok oni etablirani levičari tipa SPS ili JUL, nikada i nisu kao takvi tretirani (često bez opravdanja, makar kada su u pitanju programi, tj. ideologija).

(derivat prethodnog; primer: G17 i slične grupe za pritisak u vidu kvazipartija), i kao „konzervativni liberalizam“ (načelni spoj nacionalne tradicije i ekonomsko-političkih sloboda; primer: DSS, Nova Srbija, Socijaldemokratija i dr). Četvrta, ideološki najslabije profilisana varijanta jeste „multikulturalizam“ u interpretaciji tzv. regionalnih stranaka sa dobranim primesama provincijalizma, koji ponegde plaši i separatizmom (primer: tzv. autonomaške partije u Vojvodini, muslimanske partije u Sandžaku/Raškoj i sl).

Pored ovog dominantnog, ali prilično rastresitog „liberalnog“ bloka, koji je oličen u trenutno vladajućoj političkoj koaliciji neloگیčnog imena (Demokratska opozicija Srbije), savremena Srbija na svojim marginama iskušava ideološke otpatke autističnog levog nacionalizma (SPS) i njegovog desnog radikalnog brata blizanca (SRS i SSJ). Premda su uz „mudru državničku političku“ nepriko-snovenog Slobodana Miloševića, uz već različite privremene aranžmane više od decenije suvereno vladale domaćom politikom, rečene stranke i pojedinci danas zajedno imaju podršku najviše petine ukupnog biračkog tela, pri čemu njihova „moć“ ponajviše zavisi od stepena razočaranja, tj. izborne apstinencije preostalih birača, onih koji ostaju u potpunosti razočarani politikom DOS-a (sa ili bez DSS-a). To, međutim, ne znači da u budućoj podeli vlasti neki od predstavnika aktuelne opozicije neće imati određenu političku ulogu. Njihova revitalizacija nije trenutno na dnevnom redu i veliko je pitanje može li ona ikada postati realna dok na čelu datih političkih snaga stoje stari lideri.

Gledano iz ugla svakodnevnog života, partijska podela naraslog „liberalnog“ ideološkog kolača u osnovi predstavlja izraz volje za promenom koja bi se najlakše dala svesti na zahtev za boljim životom. Ono famozno – „živeti kao sav normalan svet“, objedinjujući je faktor za raznovrsne domaće libertetske i komunitarne varijante (pseudo)liberalizma. Koketovanje sa klasičnim socijalističkim frazama tipa „jednakih stomaka“, taj danak nikad savladanom mentalitetu egalitarizma i poluvekovnom vladanju komunizma s jedne, odnosno približavanje tradicijskom konzervativizmu (kao što su „kosovska žrtva“ i herojsko shvatanje države), koji je pak naslednik legitimne volje za nacionalnim suverenitom s druge strane, učinili su da vladajući oblik mišljenja u javnom mnjenju još uvek traje kao neka eklektička smeša modernih i premodernih političkih ideja i njihovih real-političkih hibrida.

Vladajuća koalicija u Srbiji dobar je primer privremene uspešnosti i dugoročne neefikasnosti takvog zamešteljstva. Tu su se na istom mestu, načelno sa istim pravima i odgovornošću, našli (ne)iskreni monarhisti i republikanci, levičari i desničari, nacionalisti opšteg smera i provincijski mondijalisti, jake i slabašne partije..., rečju – političko sve i svja koje se zagrće konjuktornim plaštom ideje slobode. Zato je bilo sasvim očekivano da ispod zajedničkog ideološkog neba ubrzo niknu novo-stari oblici političkog života, pri čemu prostu većinu čine one političke biljke koje parazitiraju na jačim – starijim organizmima.²³

Posredujući svoje dve osnovne društvene uloge: kritiku normativnih koncepata vlasti, odnosno (samo)razumevanje političkih aktera i odnosa, u svom neposrednom – medijskom vidu, javno mnjenje u Srbiji predstavlja čudnovatu smešu u osnovi manihejskih ideologija poduprtih jakim partijskim strastima s jedne, i dominantnim egalitarnim mentalitetom, s druge strane. Da stvar bude upečatljivija, u pravom „postmodernom“ maniru sabiranja nespojivog, date isključivosti nastoje se prevladati, ponekad čak i pomiriti u „objektivističkom“ maniru sveliberalne retorike koju, gle čuda, ponajviše promovišu bivši funkcioneri Saveza komunista iz predmilo-

²³ Utoliko neće proći puno vremena (može biti da ga više i nema), a da oni koji se koriste za svakodnevne neugodne poslove i samim tim funkcionišu kao politički glineni golubovi, najzad ne počnu da ispostavljaju račun svojim mecenama, sve uz beskrajno (ne samo) političko ucenjivanje. Način na koji funkcioniše *Liga socijaldemokrata Vojvodine*, i u nešto blažoj formi sestrinska *Reformska demokratska stranka Vojvodine*, isto kao i Koračeve i Orlićeve (prinudno) udružene socijaldemokrate, o *Demokratskoj hrišćanskoj stranci Srbije*, *Kolaciji Vojvodina* i *Novoj Srbiji* da i ne govorim, rečito upućuje na naličje medalje kada je reč o sakupljanju „reformskih snaga“, odnosno ceni moći koju DS mora da plati u svom nemilosrdnom i često gotovo sasvim iracionalnom sukobu sa DSS-om. Nikoga ne bi trebalo da iznenadi ako iz tog sukoba profitira neko treći (politička snaga izvan neposrednog vidokruga kafanskih kibicera koji se odnedavno nazivaju „političkim analitičarima“), pri čemu je gotovo izvesno da *Demokratska stranka* i u budućnosti mora progutati mnoštvo gorkih pilula pri izlaženju u susret raznim političko-ekonomskim apetitima svojih (ne)iskrenih „saveznika“. Tolika krpeljenja skupštinskih rupa, tj. namicanje parlamentarne većine, ne može a da ne iznuri stranku koja je mimo očekivanja svog glavnog koalicionog partnera (DSS; iznenađenje, čini se, pripada jedino njima), prigrabila najveću količinu moći u Srbiji. Ovogodišnji neodložni izbori za predsednika Srbije, može biti i za saveznu Skupštinu, ako ne i republički parlament, pokazaće koliko je realno uporište DOS-a bez DSS u narodu, ali i ono mnogo važnije – koliki je demokratski potencijal sačuvan u izbornom telu Srbije koje su dve najveće demokratske stranke svojski rabile proteklih više od godinu dana.

ševićevskog vremena! Tako su mnogi od negdašnjih komesara za idejni rad i informisanje, posle promene partijsko-ideoloških boja i borbe za „civilno društvo“ u nevladinim organizacijama (NGO), ponovo otkrili čari državnog aparata i prokaženih nacionalnih medija (sada ih zovu novim magičnim imenom: „javni sektor“), dok su u isti čas dojučerašnji „nezavisni mediji“ požurili da u novim strukturama vlasti nađu svoje mecene i ideološke putokaze. Istim putem, dabome, zaputili su se i zvanični „privatnici“ iz prethodnog režima. Otuda, egzistirajući između svoje kritičke, i one druge – manipulativne funkcije, mediji u Srbiji nepogrešivo prate partijsku scenu. Zbog toga i utisak izvesne monolitnosti koja se može razumeti kao prirodna posledica prethodne unisonosti u kojoj su preovladavali partijski duh komunizma i naknadno izbornog (pseudo)patriotizma. Utoliko je i potpuno nestala dojučerašnja, inače nikad sasvim validna podela na „režimske“ i „nezavisne“ medije. Danas, naime, kao da su svi mediji „nezavisni“: od RTS-a i BK, do Politike i/ili Blica. Naravno, ništa nije onako kako na prvi pogled izgleda.

U načelu, postoje tri zasebne, ali zato i međusobno uslovljene strane u borbi oko medija u Srbiji: DS, DSS i tzv. nevladin sektor. S obzirom da smo ideološku i partijsku scenu već skicirali, red je da pomenemo i „nevladine organizacije“. Nema sumnje, osnovni motiv i zamajac njihovog nastajanja i trajanja bio je režim Slobodana Miloševića. Danas, kada njega više nema, većina nevladinog („trećeg“) sektora se raspada. Najveći deo čelnika i njihovih pomagača iz datih organizacija ulaze u sistem do juče prezrenog državnog aparata. Razlog tome je, dabome, sasvim prozaičan: novac. Strani donatori više nemaju interes da podržavaju delatnosti koje podrivaju (novouspostavljeni) Sistem, i zato se sve više okreću klasičnim – državnim institucijama. Usled toga domaći ideološki NGO mešetari zaboravljaju na svoja nekadašnja zaklinjanja u „civilno društvo“, i sa novom strašću se vraćaju u staro, izvorno jato – birokratiju.

Različite grupe interesno organizovanih prijatelja koje su svom snagom „energično protestovale“ protiv režima (simptomatičan je učinak tako uticajnih organizacija kao što su „žene u crnom“ ili bezbrojni „pokreti za prava...“ – čega već ne), činile su veliku uslugu sebi, ali, bogami, i Miloševiću čiji sistem svakako nije morao previše da brine primajući nebrojene peticije izolovanih udruženja građana, prateći „naučne skupove“ i okrugle stolove posvećene

problemima umetničke avangarde ili čitajući dnevnike, otvorena pisma i pošalice domaćih „kolumnista“. U isti mah, u nedostatku stvarnih političkih akcija zvanične opozicije, negdašnji „nezavisni mediji“ su od sveg tog (samo)zavaravanja NGO naduvali virtuelni balon otpora, veštačku snagu, koja uz sav narcizam i lažnu samorefleksiju, uprkos čak Bodrijaru i Deridi, uistinu nije smetala autoritarinom, faktički kriminalnom režimu Familije.²⁴

Bilo kako da bilo, ostaje nesumnjiva činjenica da je u personalnom smislu, srž politički angažovanog nevladinog sektora činila ideološko-politička i kulturna elita iz predmiševićevskog perioda. Ti su ljudi u većini ostali zarobljenici svog vremena i njemu primere-nog sistema vrednosti. Tako su socijalizam, samoupravljanje i jugoslovenstvo, putem ključnih aktera unutar samozvane „Druge Srbije“, transformisani u „liberalizam“, „civilno društvo“ i „multikulturalizam“, dok su zauvrat ideološka isključivost i stranačko sektaštvo nastavili da traju, čak sa pojačanim intezitetom. Najzad, čim se stvorila prilika da se iz metanaracija „civilnog“ pređe u satanizovano „etatističko“, stari kadrovi su trijumfalno obznanjivali svoj povratak u Veliku Politiku i nešto manje privilegije. Tako je dovršen krug „civilnog angažmana“ u Srbiji, e da bi se otvorio put za novo-stara opravdanja volje za vlašću i njenih „subjekta delovanja“. Njihova sprega sa centrima aktuelne političke moći predstavlja realnu sliku onoga što čini današnje javno mnjenje, posebno medijsku scenu u Srbiji.

Novo delenje političkih karata u Srbiji uslovalo je da nestanu razlike oko (ne)režimske orijentacije domaćih medija. To, međutim, ne znači da neke nove podele nisu na delu. U osnovnim crtama, reč je o sledećem:

Deo medija okupljenih oko famozne fantomske organizacije ANEM, odnosno privatne (?), društvene (?) ili kakve već firme poznatije kao B92 (preciznije: oko nekolicine njenih čelnika koji istovremeno obavljaju bezbroj različitih funkcija u nedefinisanoj trouglu između radija, televizije i „mreže“) nastoji da ostvari novu vrstu monopola, pri čemu bi istovremeno zadržali oreol i privilegiju

²⁴ Naravno, pravde i istine radi, ovde ne treba prenegliti pa baš sve NGO strpiti u isti koš. Bilo je i onih koji su zaista *konkretno* delali na tragu svojih izvornih političkih težnji (recimo CESID; ostavljam po strani one nevladine organizacije koje nemaju eksplicitno politički karakter).

„nezavisnosti“ (čitaj: donatorstva). Tako bi s jedne strane nastavili da se „bore za civilno društvo“ (!?), dok bi s druge strane, sasvim u skladu sa burazer-politikom i mentalitetom, na osnovu „prvoboračkih zasluga“, sticali nove – državne (režimske) povlastice u vidu beneficiranog emitovanja na celokupnom državnom prostoru, odloženog plaćanja poreza i sl. Količina njihovog uticaja spram stranih donatora čiji su apsolutni miljenici, obrnuto je srazmerna spram realnih učinaka, tj. uticaja u domaćem javnom mnjenju.

Drugi deo istog lonca bivšeg „nezavisnog novinarstva“ (NUNS) pokušava da se direktno instalira u državne medije, te da na taj način poentira svoj prethodni angažman u korist „Istine i Progres“a. Naravno, i oni u isto vreme nastoje da zadrže svoje „nezavisne medijske produkcije“ (koje se, opet, sve manje sponzorišu sa do juče nepresušnih izvora „međunarodne zajednice“), s tim da one postanu obavezna roba koju mora da kupuju državni mediji, ili – „javni sektor“. Utoliko je želja za vladanjem čak i nad takvim ruinama kao što su RTS – povelika, nezavisno od iznenada i u nas otkrivene kategorije poslovne etike poznatije pod imenom „sukob interesa“.

Treći deo „nezavisnih“ medija, onaj koji je od početka igrao tvrdo, tj. na tržištu (pre svih pisani mediji, posebno Blic i Glas javnosti, sada i Nacional), danas je u ponajboljem položaju da dalje razvije svoj posao. Istini za volju, ni oni nisu imuni na migove vlasti (primer: dozvola za TV Košava), no ta vrsta odnosa spada u nešto što naprosto već nije moguće izbeći. U meri u kojoj savladaju izazove političke instrumentalizacije, a njihovi urednici zaborave na diplomatske karijere (primer: agencija Beta), rečeni mediji sa jasno profilisanom vlasničkom strukturom imaju najbolju poziciju i šansu da se upešno održe i razvijaju na budućem političkom i onom drugom, važnožnijem – ekonomskom tržištu.

U sličnoj, dakle povoljnoj situaciji nalaze se i elektronski privatni mediji, iako su oni najčešće produkt prethodnog režima. Njihova nedvosmilena vlasnička pozicija omogućuje im da se uz nove, razume se – političke ugovore sa delovima aktuelne vlasti, na odgovarajući način ušanče u polit-ekonomske tokove Srbije, u toj meri da mogu dalje profitirati, ali i dobrim delom profilisati političku scenu Srbije (primer: RTV Pink i BK).

Konačno, oni stari – državni mediji, danas su u najgoroj situaciji od kada postoje. To se podjednako odnosi na elektronske medije

oličene u glomaznim, neefikasnim i nestručnim „ekspertskim timovima“ na državnom radiju ili televiziji, kao i na pisane medije tipa Politika ili Borba, koji nešto brže prolaze proces političko-ekonomske tranzicije. Rečeni dinosauri domaće medijske scene, po svemu sudeći, proći će kroz pravo čistilište, tj. iskusiće radikalne promene koje će u korenu zahvatati aktuelne (ne samo nasledene) kadrovske i upravljačke potencijale. Naravno, sasvim je izvesno da takve promene neće biti adekvatno realizovane aktivnošću samoovlašćenih zakonodavaca i njihovih „demokratskih rešenja“ što su utemeljena na „najvišim evropskim standardima“ (sic!), i kojekavim savetima ili „regulatornim telima“ (dobar primer učinaka ekspertske utopije jeste današnji savet RTS-a; o budućem funkcionisanju još nepoznatog Zakona o radiodifuziji, da i ne govorimo).

U tom i takvom medijsko-političkom prostoru, stranke u Srbiji pokušavaju da nametnu svoj uticaj. Klasični državni mediji prolaze kroz bure sukoba na relaciji DS – DSS, dok kajmak, za sada, skidaju stari komitetski kadrovi iz nekadašnjih informativnih sekcija SKJ. Ubrzano pretrčavajući iz izumirućeg NGO-konglomerata u državne institucije, ovi neiskreni borci za „civilno društvo“ ponovo postaju partijski aktivisti. Da apsurd bude veći, njihovo trenutno jezgro čini partije koje su verovatno najmanji, i u biračkom smislu – najbeznačajniji deo DOS-a (SDU i GSS). U svakom slučaju, kadrovska rešenja iz male kuhinje DOS-ovskog JUL-a sasvim su privremenog karaktera, što ne mora da znači da su i benigna po zainteresovane aktere, pogotovo kada se ima u vidu izborni obračun koji pre ili kasnije mora da usledi. Treba očekivati da u situaciji kada je unutar privatnih elektronskih medija podela plena već izvršena, odlučni uticaj na birače imaju tradicionalni državni mediji koji su sada pod zvaničnim vođstvom „proverениh novinara“ i „nezavisnih eksperata“. U međuvremenu će domaće mediji nastaviti da javno i tajno truju naše misli, pri čemu će aktelne i bivše članice DOS-a na delu uspešno dokazivati da srpska politička istorija istrajava u ničeanskom ključu večno istog vraćanja (težnje za apsolutnom) moći.

Literatura

Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford 1986.
Antoni D. Smit, *Nacionalni identitet, XX vek*, Beograd 1998.

- Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 1999
- Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983.
- Dominik Šnaper, *Zajednica građana (O modernoj ideji nacije)*, IKZS, Sr. Karlovci – Novi Sad 1996.
- Entoni Gidens, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd 1998.
- Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford 1983.
- Eugen Pusić, *Društvena regulacija*, Globus, Zagreb 1989.
- Filip Breton, *Izmanipulisana reč*, Clio, Beograd, 2000.
- Fransis Bal, *Moć medija*, Clio, Beograd, 1997.
- Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918*, I, II, Prosveta, Beograd 1989.
- Milorad Ekmečić, *Susret civilizacija i srpski odnos prema Evropi*, Novi Sad 1996.
- Ernest Gelner, *Nacije i nacionalizam*, Matica srpska, Novi Sad 1997.
- Frensis Heri Hinsli, *Suverenost*, Filip Višnjić, Beograd 2001.
- Hagen Šulce, *Država i nacija u evropskoj istoriji*, Filip Višnjić, Beograd 2001.
- Ištvan, Bibo, *Beda malih istočnoevropskih država*, IKZS, Novi Sad 1996.
- Jirgen Habermas, *Javno mnjenje*, Kultura, Beograd 1969.
- John Armstrong, *Nations Before Nationalism*, University of North Carolina, Chapel Hill 1983.
- Klaus Ofe, *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd 1999.
- Maršal Mekluan, *Gutenbergova galaksija*, Nolit, Beograd 1973.
- Michael A. Hogg, Dominic Abrams, *Social Identifications*, Routledge London, New York 1995.
- Pjer Burdije, *Narcisovo ogledalo*, 2000.
- Rajnhart Kozelek, *Kritika i kriza*, Plato 1997.
- Remon Aron, *Demokratija i totalitarizam*, IKZS, Sr. Karlovci – Novi Sad 1997.
- Remon Aron, *Mir i rat među nacijama*, IKZS, Sr. Karlovci – Novi Sad 2001.
- Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovnje svetskog procesa*, CID, Podgorica 1998.
- Talcott Parsons: *Društva*, A.Cesarec, Zagreb 1990.
- Talkot Parsons: *Moderna društva*, Gradina, Niš, 1992.
- Univerzitet – zbornici: *Univerzitet u Srbiji* (NSPM, 1/1998), *The New University Act and University of Belgrade*, Sociologija, 4/1998, *U odbranu univerziteta*, Beogradski krug, Beograd 1998.
- Vladimir N. Cvetković, *Strah i poniženje (Jugoslovenski rat i izbeglice u Srbiji)*, IES, Beograd 1998.

- Vladimir N. Cvetković, "Moderna Srbija: potraga za identitetom", Sociološki pregled, Beograd 1/1997.
- Vladimir N. Cvetković, "Real-liberalizam (ili nove globalne i lokalne tiranide)", Sociološki pregled, Beograd, 1-2/1999.
- Vladimir N. Cvetković, "Modernost i 'srpski tradicionalizam'", Sociološki pregled, Beograd, 3-4/200.
- Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Clarendon Press, Oxford 1995.
- Zagorka Golubović, *Ja i drugi*, Republika 2000.
- Zigmunt Bauman, *Kultura i društva*, Prosveta, Beograd 1984.
- žak Gone, *Obrazovanje i mediji*, Clio, Beograd, 1998.
- žan-Fransoa Liotar, *Postmoderno stanje*, Svetovi, Novi Sad 1989.

Vladimir N. Cvetković

NATIONAL IDENTITY AND INSTITUTIONAL
(RE)CONSTRUCTION IN SERBIA
(IDEOLOGY, EDUCATION, MEDIA)

Summary

In a new attempt to give a definition of Serbian national identity, it is of a decisive significance to make a connection between critically valued tradition from one side, and globalisation requests from the other side. The fruitful connection between the old and the new is possible only if Serbia succeed in the construction of democratic and noncorrupted state institutions that will create a rational consciousness of Serbian distinctness, as well as that of the values of exterior world. In this delicate affair of self-definition, the major responsibility lies on political elites and ideological projects openly or stealthily favored by them, that are reflected best in media (public opinion) and educational institutions.

Key words: Serbia, institutions, national identity.